

چشم‌انداز همگرایی راهبردی روسیه و جمهوری اسلامی ایران

نوید الهویی^۱ (نویسنده مسئول)

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۰۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۴/۰۶

چکیده

جمهوری اسلامی ایران بخش مهمی از تلاش خود را معطوف به سیاست نگاه به شرق از طریق تقویت ائتلاف‌های بین‌المللی با هدف تضعیف فشارهای ساختاری علیه خود کرده است. با این وصف، کشور روسیه به‌عنوان یک قدرت برتر در نظام بین‌الملل که برتری قدرت خود را در ابعاد مختلف اقتصادی، نفوذ سیاسی و نظامی ارتقا بخشیده است، مورد توجه جمهوری اسلامی قرار گرفته تا از طریق توسعه همکاری با این‌کانون قدرت بین‌المللی، بخشی از اهداف ملی ایران در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی تأمین شود. متقابلاً ایران نیز برای روسیه یک متحد منطقه‌ای مهم جهت مقابله با نفوذ آمریکا در منطقه غرب آسیا، آسیای مرکزی و قفقاز تلقی می‌شود. با توجه به این مهم، سؤال اصلی این است که چشم‌انداز همگرایی روسیه و ایران چگونه است؟ یکی از مهم‌ترین اهداف جمهوری اسلامی ایران از گسترش مناسبات راهبردی با روسیه؛ کاهش فشارهای ساختاری علیه تهران به ویژه بعد از عملیات ویژه دفاعی روسیه در اوکراین است. با ذکر این پرسش که در کنار فرصت‌های جدید و فرصت‌های ایجاد شده‌ای که از گذشته وجود دارند تبیین چگونگی همگرایی به جهت استفاده حداکثری از این فرصت‌ها می‌تواند دیوار عظیمی در برابر تحریم و فشارهای مختلف آمریکا و غرب برای ایران و روسیه باشد.

کلیدواژه‌ها: ایران، روسیه، ائتلاف راهبردی، کارکردگرایی، آینده‌پژوهی.

۱. پژوهشگر ارشد راهبردی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران مرکز navidalh@chmail.ir

مقدمه

سیاست نگاه به شرق از جمله سیاست‌هایی است که با افزایش فشار ایالات متحده آمریکا مورد توجه قرار گرفته است. واقعیت این است که اگرچه تحریم‌ها نتوانست حرکت رو به رشد ایران را متوقف کند، اما حل این موضوع و رفع تحریم‌ها می‌تواند یکی از نقاط بزرگ اثرگذار بر رشد و شکوفایی اقتصادی آینده ایران باشد. پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، بستر همکاری‌های اقتصادی و فنی ایران و روسیه فراهم شد و این انگاره که روسیه جدید می‌تواند متحدی نیرومند برای تقویت مناسبات راهبردی با ایران در عرصه‌های اقتصادی و سیاسی تلقی شود، شکل گرفت. این مطلب که در آینده، توسعه همکاری‌های اقتصادی و فنی خواهد توانست به سطح بالاتری از همکاری‌های سیاسی و همگرایی راهبردی در مناسبات ایران و روسیه منجر شود، دغدغه اصلی در نگارش این پژوهش است. با توجه به این مهم، پژوهش حاضر در پی آن است تا برای پرسش‌های چشم‌انداز فرصت‌های معوق و فرصت‌های پیش رو مشترک میان روسیه و چگونگی استفاده حداکثری پاسخ مناسبی بیابد. گسترش مناسبات راهبردی با روسیه، در پی ائتلاف‌سازی سیاسی با هدف کاهش فشارهای ساختاری و ایجاد تعادل در برابر نظام هژمونیک حاکم و نظم نوین جهانی است و استفاده طرفین از این فرصت‌ها موجب تعمیق راهبردی روابط می‌شود. به‌منظور گردآوری و تحلیل داده‌ها در این پژوهش از رویکردهای کمی و کیفی بهره‌برده شده است. روش ترکیبی کمی کیفی به‌منظور گردآوری تجزیه و تحلیل اطلاعات در این تحقیق انتخاب شده و سپس به ارائه راهکار پرداخته شده است. پیوند بین ایران و روسیه می‌تواند در جهت بهبود جایگاه منطقه‌ای و بین‌المللی روسیه نیز باشد، هرچند که ایران هم از مزایای فرعی و غیرمستقیم این پیوند بهره می‌برد. مطابق این دیدگاه، هر دو کشور درصدد بازتعریف خود و یافتن جایگاه مناسب هستند. با توجه به تحولات غرب آسیا و حضور آمریکا در منطقه، روسیه از جایگاه خاصی برخوردار بوده است که همواره توسعه رابطه با این کشور در اولویت سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران قرار داشته است.

۱. مبانی نظری: همگرایی

از دیدگاه دکترین همگرایی در روابط بین‌الملل از جمله کارکردگرایان^۱ و منطقه‌گرایان^۲، ایجاد و توسعه همکاری‌ها و برقراری روابط اقتصادی، تجاری و حمل‌ونقل، از روش‌های مناسب برای ایجاد همگرایی در مناسبات بین‌المللی و تعمیق دوستی و ایجاد صلح و ثبات، به ویژه در میان کشورهای یک منطقه است. در رهیافت کارکردگرایی بر ابعاد نهادی و سیاست‌گذارانه تأکید می‌شود. کارکردگرایان در روابط بین‌الملل بر این باورند که در اثر پیشرفت‌های علمی، فنی و افزایش پیچیدگی جوامع کنونی، واحدهای جداگانه سیاسی قادر به تأمین خواسته‌ها و نیازهای انسانی در چارچوب بسته خود نیستند زیرا احتیاج‌های جوامع بشری را باید در ورای مرزهای ملی جستجو کرد. بنابراین همکاری گسترده بین دولت‌ها اجتناب‌ناپذیر است و این نوع همکاری‌ها خود موجب افزایش عناصر صلح‌آمیز بین‌المللی در جهان می‌شود (قوام، ۱۳۸۰: ۲۴۸-۲۴۶). از این منظر، تجانس فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و جغرافیایی از مؤلفه‌های وحدت بخشی هستند که این امکان را به دولت‌های مستقل واقع در یک منطقه می‌دهند تا از منابع مادی و معنوی خود با همکاری مشترک بهره مطلوب ببرند (کاظمی، ۱۳۷۰: ۱۱۳-۱۱۲). از دیدگاه میترانی^۳، سرمنشأ تعارضات میان دولت‌ها، وجود «شکاف‌های سیاسی» است و نمی‌توان بر این شکاف‌ها با توافق نائل آمد فرض او این است که اقتصاد و سیاست را می‌توان از هم جدا کرد؛ آنچه به اقتصاد و حیات اجتماعی مربوط می‌شود در عرصه سیاست پایین یا ملایم قرار می‌گیرد و امکان همکاری در آن وجود دارد (مشیرزاده، ۱۳۸۹: ۶۰). با گذر زمان برخی از مفروض‌های کارکردگرایی، بنیان نظریه‌ای جدید با عنوان نوکارکردگرایی^۴ را بنا نهاد که بیشتر در پیوند با ایده‌های نظریه‌پردازی به نام ارنست هاس^۵ است. هاس با این انتقاد از میترانی که وی به عنصر قدرت توجه شایان نکرده است، تصریح می‌کند که قدرت را از رفاه نمی‌توان جدا

-
1. Functionalists
  2. Regionalists
  3. David Mitrany
  4. Neo-Functionalism
  5. Ernest Haas

کرد (دوئرتی و فالتز گراف، ۱۳۷۶: ۶۷۴). نوکارکردگرایی تبیین این مسئله است که چرا و چگونه دولت‌ها از بخشی از اقتدار خود چشم‌پوشی نموده، حاکمیت‌ها در هم ممزوج شده تا روش جدیدی را برای گسترش روابط ایجاد کنند. برخی دکترین امنیتی سیاسی، اقتصاد و سیاست را جدای از هم در نظر نمی‌گیرد و به اهمیت سیاسی مسائل اقتصادی تأکید دارد. از یک‌سو، همگرایی مستلزم وجود نهادهای فراملی و فوق ملی در سطح منطقه‌ای است و از سوی دیگر، گروه‌های ذی‌نفع، احزاب سیاسی و گفتمان‌های حاکم در داخل کشورها نیز منفعی را در ایجاد همگرایی دنبال می‌کنند. این گروه‌ها پیوندهای فراملی نیز دارند؛ در این برداشت از همگرایی، تأکید بر منافع مشترک متقابل است (مشیرزاده، ۱۳۸۹: ۶۲-۶۱).

با توجه به هم‌جواری مرزهای جغرافیای سیاسی و پیشینه تاریخی روابط ایران و روسیه و نیز با توجه به تحولات سیاسی صورت گرفته در مناسبات بین‌المللی ایران و روسیه با بهره‌گیری از رهیافت نوکارکردگرایی در تحلیل نقش همگرایی در تحکیم مناسبات بین‌المللی به تبیین مؤلفه‌های اثرگذار بر امکان ائتلاف راهبردی ایران و روسیه پرداخته می‌شود (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۹: ۳۲). در ادامه به صورت مفصل‌تر تلاش شده تا وابط ایران و روسیه بر مبنای همگرایی و در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار بگیرد.

۲. روش پژوهش

در این پژوهش تلاش شده تا با استفاده از اسناد کتابخانه و به روش تحلیلی-توصیفی به بررسی روابط ایران و روسیه در چارچوب همگرایی پرداخته شود. بر همین اساس به کارکردگرایی به عنوان رویکردی که می‌تواند تا حدودی پوشش دهنده این روابط باشد توجه شده است که در ادامه به صورت مفصل‌تر به آن پرداخته خواهد شد.

۳. یافته‌های پژوهش

در این بخش ابتدا مناسبات راهبردی ایران و روسیه در چارچوب رویکرد کارکردگرایی و نوکارکردگرایی بحث می‌شود، سپس همکاری‌های دو کشور در ابعاد مختلف مورد بررسی قرار می‌گیرد. در ادامه به این مباحث پرداخته خواهد شد.

۳-۱. مناسبات راهبردی ایران و روسیه

پایان نظام دوقطبی و آغاز ساختاری جدید در نظام بین‌الملل که شباهت زیادی به نظام تک‌قطبی تحت رهبری آمریکا داشت، موجب برخی تغییرها در سیاست خارجی ایران شد. همان‌گونه که نظریه واقع‌گرایی ساختاری پیش‌بینی می‌کرد، شرایط «خودیاری»^۱ جدید که در اثر ظهور ساختار تک‌قطبی و چندقطبی معطوف به تک‌قطبی به وجود آمده بود، جمهوری اسلامی ایران را واداشت تا در رفتار خارجی خویش تغییر ایجاد کند. در این راستا ایران تلاش کرد تا جهت پیشبرد سیاست خارجی مقابله‌گرایانه خویش به‌نوعی همکاری راهبردی با قدرت‌های رقیب آمریکا به ویژه روسیه دست یابد. در همین ارتباط، رئیس مرکز تحقیقات استراتژیک روسیه، در سال ۱۹۹۸، بیان می‌دارد: «برای ایران، توسعه روابط با روسیه می‌تواند نه تنها جبرانی برای عدم همکاری با غرب است، بلکه به نفوذ ایران در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز کمک می‌کند» (حاجی یوسفی، ۱۳۸۴: ۶۶-۶۴).

۳-۲. ملاقات سران ایران و روسیه نقطه عطف راهبردی شدن مناسبات

یکی از مؤلفه‌های ارزیابی همگرایی می‌تواند میزان رفت و آمدهای دیپلماتیک باشد. یکی از این دیدارها که از اهمیت بالایی برخوردار است، ملاقات پوتین از سران سیاسی ایران است. ملاقات پوتین و رهبر انقلاب اسلامی ایران که در آذرماه ۱۳۹۴ در تهران صورت گرفت و نزدیک به دو ساعت به درازا کشید، مطالب بسیار مهم و راهبردی در خود داشت چراکه در آن روابط دوجانبه و مسائل منطقه‌ای و همکاری‌های بین‌المللی مورد بحث و گفتگو قرار گرفت. بنابراین، این دیدار یک ملاقات تشریفاتی و صرفاً برای احترام به مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی) نبود بلکه ملاقاتی جدی در سطح بالاترین مقامات دو کشور محسوب می‌شد. از این زاویه شاید بتوان گفت در تاریخ جمهوری اسلامی ایران در طول این ۴۳ سالی که از انقلاب می‌گذرد، ملاقاتی با این کیفیت، اهمیت و با این محتوا، انجام نگرفته بود. در این دیدار، هم راجع به روابط دوجانبه و هم راجع به مسائل منطقه‌ای و

بین‌المللی گفتگو شد. در حوزه روابط دوجانبه، پوتین به‌صراحت اعلام کرد که هیچ محدودیتی برای روابط دوجانبه با جمهوری اسلامی ایران قائل نیست و در انواع همکاری‌های دوجانبه در حوزه‌های علمی و فناوری‌های فضایی و امور پیشرفته صنعتی، تمایل به همکاری با ایران دارد و هیچ‌گونه محدودیتی در این زمینه نمی‌بیند. در رابطه با همکاری‌های منطقه‌ای نیز به‌تصریح پوتین، منافع مشترک زیادی بین دو کشور وجود دارد و این منافع مشترک متعددی که دو کشور دارند، اقتضا می‌کند که هرروز بیش از گذشته، همکاری‌ها گسترش یابند. درباره مسئله سوریه نیز پوتین تأکید داشتند که هیچ نوع موافقتی با دیگر کشورهایی که در گفتگوهای وین شرکت می‌کنند، بدون هماهنگی با ایران، صورت نمی‌گیرد. نکته بعدی که در این دیدار، هم مقام معظم رهبری و هم پوتین بر آن تأکید داشتند، این بود که از هیچ راه‌حلی که مورد رضایت دولت سوریه نباشد، تبعیت نخواهند کرد (حافظ نیا و کاوندی کاتب، ۱۴۰۱: ۱۸). از دیدار آقای پوتین با رهبر انقلاب اسلامی که در حقیقت نقطه عطف در ابتدای راه روابط دو کشور است، می‌توان چنین نتیجه گرفت که روابط دو کشور به‌تدریج وارد رابطه‌ای راهبردی شده است. ارتباطی که در یک‌سوی آن، ایران به‌عنوان قدرت اول منطقه قرار دارد و در سوی دیگر آن، روسیه به‌عنوان یک قدرت نظامی و تأثیرگذار بین‌المللی که عضویت دائمی در شورای امنیت هم دارد، قرار گرفته است. در همین ارتباط باید توجه داشت که جمهوری اسلامی ایران و روسیه منافع مشترک متعددی با هم دارند. آینده جمهوری اسلامی ایران و روسیه در ابعاد مختلف به یکدیگر گره خورده است. آسیای مرکزی، قفقاز، آسیای غربی، سوریه، فلسطین، عراق، یمن، شمال آفریقا، دریای خزر، دریای سیاه، مدیترانه، خلیج فارس، اقیانوس هند، مناطق و موضوعاتی هستند که هم جمهوری اسلامی ایران و هم روسیه، منافع حیاتی در آن‌ها دارند. این در حالی است که در آسیا چهار قدرت بزرگ داریم: روسیه، چین، ایران و هند. چنین پیش‌بینی می‌شود که در آینده‌های نه‌چندان دور، این چهار کشور روابط راهبردی بیشتری با یکدیگر خواهند داشت؛ مانند پیوستن به پیمان همکاری‌های شانگهای و درخواست

عضویت در گروه بریکس^۱، این همکاری‌ها می‌تواند تجلی عینی و بیشتری پیدا کند. نگاه ایران به روسیه در دو دهه اخیر، یک «نگرش راهبردی» بوده است؛ بنابراین رویکرد سیاست خارجی ایران، اگرچه به‌طور کامل شرقی نیست، اما شرق و به ویژه روسیه، جایگاه مهمی در آن دارد (کرمی، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

۳-۳. همکاری‌های سیاسی

اوراسیاگرایی در روسیه زمینه برای همکاری بین دو کشور به‌رغم تلاش‌های آمریکا برای اثرگذاری بر این روند فراهم کرده است. مقامات روسی با توجه به مزایای ناشی از این روابط و تلاش برای بهره‌گیری از آن در چانه‌زنی با آمریکا بر ادامه آن مصر بودند. در دیدار پریماکوف وزیر امور خارجه روسیه از ایران؛ وی بر تحکیم روابط دو کشور همسایه تأکید ورزید. با انتخاب آقای خاتمی به سمت ریاست جمهوری ایران، مقامات روسیه همچنان بر ادامه همکاری با دولت ایران اشارات مکرر داشتند (کولای، ۱۳۷۸: ۳۰۵-۲۹۸) از سال ۲۰۰۰ که زمینه برای به قدرت رسیدن پوتین در روسیه پدید آمد؛ وی کوشید روابط ایران و روسیه را بر اساس نیازهای امنیتی دو کشور ساماندهی کند. پوتین بر این امر واقف بود که اگر در روابط ایران و آمریکا، جلوه‌هایی از تعامل و موازنه به وجود آورد، در آن شرایط می‌تواند به منافع مؤثرتری در ایران و منطقه دست یابد؛ بنابراین هرگونه فعالیت روسیه در حوزه امنیتی می‌توانست آثار و پیامدهایی در روابط با ایران نیز ایجاد نماید؛ چراکه سطح روابط ایران و روسیه از سال ۲۰۰۰ میلادی به بعد تحت تأثیر راهبرد جنگ پیش‌دستانه و همچنین دگرگونی مبارزه با تروریسم آمریکا قرار گرفته و محدودیت‌های بیشتری در مورد ایران ایجاد شده بود (زمانه، ۱۳۸۷: ۷۲). پس از به قدرت رسیدن، مدودف^۲ به‌خصوص از سال ۱۳۸۸ شاهد تغییر موضع روسیه در روابط با ایران بودیم. در این میان

۱. BRICS نام گروهی به رهبری قدرت‌های اقتصادی نوظهور است که از به هم پیوستن حروف اول نام انگلیسی کشورهای عضو برزیل، روسیه، هند، چین و آفریقای جنوبی تشکیل شده است.

۲. دمتری مدودف رئیس جمهور روسیه طی سال‌های ۲۰۱۲-۲۰۰۸ و سپس نخست وزیر از ۲۰۲۰-۲۰۱۲

روسیه به قراردادهای و معاهدات خود در مقابل ایران همچون فروش پدافند ضد هوایی اس-۳۰۰ و راه‌اندازی نیروگاه بوشهر در موعد مقرر پایبند بود (بالازاده و غیبی، ۱۳۹۰: ۶۰). با شروع دور سوم ریاست جمهوری آقای پوتین در اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۹۱، وی توجه ویژه‌ای به همکاری‌های بین ایران و روسیه نشان داد. در این مرحله پوتین احساس می‌کرد که روسیه برای نقش‌آفرینی بیشتر در سطح خاورمیانه و همچنین در سطح بین‌المللی به یارگیری‌های سیاسی جدیدی با کشورهای همانند ایران نیازمند است. مسئله بحران اوکراین در آذرماه ۱۳۹۲ که حاصل آن ضمیمه کردن شبه‌جزیره کریمه به خاک روسیه و اعمال تحریم‌های غرب علیه روسیه بود بر رفتار این کشور برای گسترش مناسبات سیاسی با ایران اثر گذاشت. متقابلاً ایران نیز برای رهایی از کمند تحریم‌های بین‌المللی اعمال شده و نیز تأمین بخشی از نیازهای دفاعی خود علاقه‌مند به گسترش مناسبات با روسیه گردید.

۳-۴. حمل و نقل کالا

در زمینه حمل و نقل، یکی از پروژه‌هایی که در دستور کار روسیه و ایران قرار دارد، دالان حمل و نقل شمال - جنوب است. انتظار می‌رود که این مسیر، حمل و نقل کالا را از اروپا از طریق خاک روسیه و ایران به آسیای جنوبی و جنوب شرقی تأمین کند. توسعه راه‌گذر حمل و نقل با مشارکت ایران اجازه خواهد داد سالی ۱۰ میلیون تن کالای ترانزیتی، چهار برابر بیشتر از سطوح کنونی از طریق خاک این کشور عبور کند. توافق بر سر راه‌گذر حمل و نقل شمال - جنوب در حال حاضر توسط کشورهای بلاروس، هند، ایران، قزاقستان، عمان، روسیه، تاجیکستان امضا شده است، علاوه بر این بیش از ده کشور اروپایی و آسیایی برای پیوستن به آن اعلام آمادگی کرده‌اند (Sanaie, 2007: 175) طرح موافقت‌نامه راه‌گذر شمال و جنوب می‌تواند به تجارت و رشد اقتصادی منطقه کمک شایانی کند (کرمی، ۱۳۸۸: ۱۴۹). توسعه دالان شمال - جنوب ناظر به ایجاد خط کشتیرانی در دریای خزر و توسعه بنادر دو کشور، ساخت بزرگراه دور دریای خزر و توسعه خطوط راه‌آهن کشورهای عضو است. برای روسیه مناسب‌تر است که تبادل کالا با هند را از طریق ایران انجام دهد تا از طریق مسیر

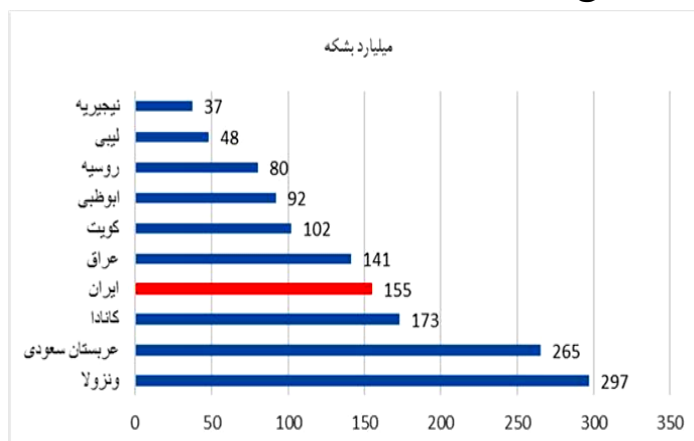

طولانی دریایی به دور آفریقا یا از طریق کانال سوئز تا سن پترزبورگ. به‌طورکلی خطوط انتقال کالاها از کشورهای آسیایی به روسیه از طریق ایران از نظر مسافت ۳ تا ۴ برابر کوتاه‌تر از مسیرهای موجود است. در حال حاضر به دلیل اینکه تناسب صادرات روسی به ایران ۲۰ به ۱ است کشتی‌های حامل کالاهای روسی به ایران، خالی برمی‌گردند، درحالی‌که می‌توانند کالاهایی را که از هند و آسیای جنوب شرقی ترانزیت می‌شوند به روسیه حمل کنند. در صورت انتقال کالا از این کریدور، مدت حمل بار از آسیای جنوب شرقی به اروپای غربی حداقل به میزان ۳ تا ۴ روز و هزینه‌ها به میزان ۲۰ تا ۱۵٪ کاهش خواهد یافت (اصولی و رسولی، ۱۳۹۲: ۷۷). برای رونق بخشیدن به تجارت کالا و همچنین راه‌گذر شمال- جنوب، اقداماتی صورت گرفته که شامل تکمیل و تجهیز بنادر در ایران و روسیه، راه‌اندازی خطوط کشتیرانی برای حمل کامیون در دریای خزر، تقویت ناوگان حمل‌ونقل از طریق افزایش تعداد کشتی‌های بزرگ و کوچک در دریای خزر، زیرسازی و آماده کردن جاده‌ها و راه‌آهن برای تسهیل صدور کالا، انجام اقدامات کنسولی برای تسهیل صدور روادید برای کامیون داران و حمایت از حقوق آنان، حمل‌ونقل نفت و گاز از دریای خزر می‌شود (صفری، ۱۳۸۴: ۱۳). نبود پایانه‌های حمل‌ونقلی برای کامیون‌های ایران در روسیه، یکی دیگر از مشکلات مهم ایران در روسیه است. رانندگان کامیون‌ها برای استراحت در روسیه به ازای هر شب ۷۵۰ روبل هزینه می‌کنند که برای راننده‌ای که می‌خواهد سه الی چهار روز در روسیه بماند، حدود ۵۴۰ هزار تومان خواهد بود که هزینه سنگینی است. ضمناً کامیون داران نیاز دارند که برای برگشت بار پیدا کنند و تمام این‌ها تنها با وجود یک پایانه باربری مخصوص ایران میسر است که هزینه ایجاد یک پایانه باربری ساده، حداکثر چهارصد میلیون برآورد می‌شود.

۳-۵. نفت و گاز

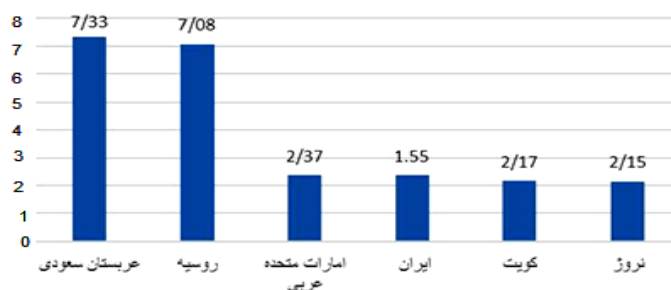
روابط ایران و روسیه در زمینه انرژی دربرگیرنده رقابت، همپوشانی و اشتراک است؛ عرصه‌ای که با ملاحظات خاص استراتژیک و ژئوپلیتیک، طرفین می‌توانند از آن به نفع

خود سود برند. هر دو کشور از تولیدکنندگان و صادرکنندگان عمده نفت جهان بوده، اما دارای اهداف و موقعیت‌های واگرا هستند (مامدوا، ۱۳۸۵: ۱۳۰). روسیه به منابع انرژی و همکاری در صنایع نفتی ایران بسیار علاقه‌مند است؛ ایران چهارمین ذخایر اثبات شده نفت جهان را در اختیار دارد. ایران می‌تواند در سایه همکاری‌های بیشتر به چهارمین تولیدکننده بزرگ جهان تبدیل شود در همین ارتباط گازپروم، مذاکراتی را با تهران در سال ۲۰۰۸ درباره استخراج از حوزه آزادگان با ۴۲ میلیارد بشکه نفت شروع کرد. در سال ۲۰۰۹ وزیر انرژی روسیه شماتکو بر اجرای پروژه‌های بزرگ‌تر نفت و گاز تأکید کرد و در نهایت دو طرف بر اجرای ۱۵ طرح جدید نفتی و گازی در ایران و روسیه توافق کردند.

نمودار شماره ۱: میزان ذخایر اثبات شده نفت ایران در مقایسه با دیگر کشورهای جهان بر اساس

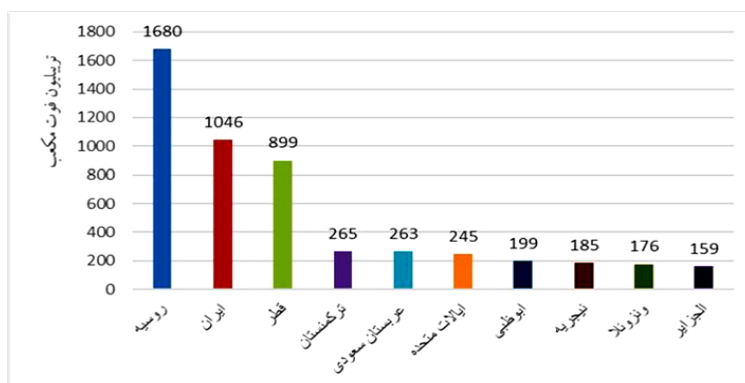
آخرین نمودار منتشر شده (Oil & Gas Journal Jan. 1. 2015)

نمودار شماره ۲: مقایسه میزان صادرات نفت ایران و روسیه در مقایسه با دیگر تولیدکنندگان بزرگ

نفتی (EIA, 2016)

روسیه و ایران صاحب بیشترین ذخایر گاز طبیعی ثابت شده جهان نیز هستند (نمودار ۲). آن‌ها در پی استفاده از این ذخایر به دنبال به سود متقابل و توسعه یک راهبرد مشترک برای مشارکت در بازار انرژی جهان هستند. دو کشور در سال ۲۰۰۱ مجمع کشورهای صادرکننده گاز^۱ متشکل از ۱۳ کشور تولیدکننده بزرگ گاز با هدف ارتقای منافع متقابل را تأسیس کردند. این کشورها حدود ۶۷ درصد ذخایر گاز جهان را در اختیار دارند. در سال ۲۰۰۸ در راستای کنترل قیمت گاز ساختاری مشابه اوپک را با همراهی قطر به شکل تروئیکای گازی تشکیل دادند. روسیه و ایران همچنین در سال ۲۰۰۹ به توافق سوآپ گاز با هدف تأمین گاز شمال ایران و مبادله گاز تهران با متحدان مسکو در جنوب ایران دست زد. ایران در سال‌های اخیر افزایش شدیدی را در زمینه تولید گاز و عرضه آن به بازارها تجربه کرده است به گونه‌ای که تخمین زده می‌شود در سال ۲۰۲۲ این افزایش به حدود ۷۰ میلیارد مترمکعب خواهد رسید. اکنون هم روسیه و هم ایران مایل به احیای پیوندهای فنی در زمینه گاز هستند. در صورت فعال بودن دیپلماسی انرژی، ایران می‌تواند به‌عنوان عضو مؤسس اوپک، با طرح خواسته‌های خود، از روسیه در زمینه گسترش همکاری‌ها بهره‌بردار. روسیه نیز می‌تواند از طریق ایران بر اوپک اثر گذاشته و به اهداف خود، یعنی استفاده از اهرم انرژی جهت تحقق اهداف سیاست خارجی مسکو در مقابل غرب دست یابد (جعفری و نقی نژاد، ۱۳۹۱: ۷۶-۷۳).

نمودار شماره ۳: مقایسه ذخایر گاز ایران و روسیه با دیگر کشورهای جهان

(Oil & Gas Journal, Jan.1.2016)

1. Gas Exporting Countries Forum (GESF)

۳-۶. نظامی-امنیتی

توان نظامی و امنیتی روسیه از حوزه‌هایی است که قابلیت رقابت با آمریکا را دارد. به نظر می‌رسد در روابط امنیتی و نظامی تهران و مسکو تهاوتر نفت با جنگنده‌های سوخو ۳۵ بین طرفین می‌تواند توافق خوبی باشد (باقری دولت‌آبادی، ۱۴۰۰: ۳۳). ایران همچنین تمایل خود را برای خرید هر دو موشک بالستیک کوتاه برد تاکتیکی اسکندر ای^۱ اعلام کرده است. به‌علاوه، نمایندگان جمهوری اسلامی ایران به خرید سیستم‌های زمین به هوای موشکی و توپخانه‌ای تونگوسکا - ام^۲ و پنتسیر^۳ که مجتمع صنعتی - نظامی روسیه تولید کرده است، علاقه نشان داده‌اند. نکتهٔ دیگر در خصوص همکاری‌های دفاعی و نظامی جمهوری اسلامی ایران و روسیه این است که ایالات متحده آمریکا نیز در مقاطع مختلف اقدام به تحریم چندین شرکت روسی به خاطر همکاری در برنامه موشکی ایران کرده است (abrams, 2010: 3).

درحالی‌که امنیت اطلاعات و امنیت سایبری اهداف اصلی توافق‌نامه ایران و روسیه است، کارشناسان مطالعات اطلاعاتی به‌خوبی از ارتباط تنگاتنگ بین امنیت اطلاعات و بخش ضد جاسوسی اطلاع دارند. بسیاری معتقدند که امنیت اطلاعات در واقع هدف اصلی ضد جاسوسی است و بسیاری از سازمان‌های اطلاعاتی، حوزه امنیت سایبری را نیز موضوعی ذیل بخش ضداطلاعات می‌دانند. همچنین در این توافق‌نامه خاطر نشان شده که ایران و روسیه اهمیت زیادی برای ایجاد توازن بین تأمین امنیت و رعایت حقوق بشر در عرصه بهره‌گیری از فناوری‌های اینترنتی و ارتباطی قائل هستند و هدف از این توافقات جلوگیری از تهدیدات در زمینه امنیت اطلاعات و مبارزه با آن‌ها به‌منظور برقراری شرایط امن در فضای مجازی است.

---

1. Iskander-E
2. Tunguska-M
3. Pantsyr

۷-۳. همکاری‌های منطقه‌ای

در خصوص همکاری‌های منطقه‌ای باید گفت که چندین سال پیش، تشکیل ناتوی خاورمیانه‌ای ضد ایرانی در واشنگتن بحث و بررسی شد و با تلاش‌های دولت دونالد ترامپ، رئیس‌جمهوری سابق ایالات متحده پیگیری شد. در سال ۲۰۲۰ میلادی، از یک‌سو، میان اسرائیل، امارات متحده عربی، بحرین و مراکش و از سوی دیگر، قراردادهای دوجانبه در راستای احیای روابط دو جانبه منعقد شدند (کرمی، ۱۳۸۸: ۱۵۹-۱۵۸). سودان نیز به روند برقراری سازش پیوست، اما کودتای نظامی در این کشور باعث توقف این روند شد. عمان، اندونزی و موریتانی از جمله کشورهای هستند که احتمال نزدیک شدن آن‌ها با رژیم صهیونیستی زیاد است. در این میان، روابط اعراب و رژیم صهیونیستی از ماهیت جدیدی برخوردار می‌شود. در اجلاس نقب، وزیران امور خارجه رژیم صهیونیستی، مصر، امارات متحده عربی، بحرین، مراکش و البته آمریکا گردهم آمدند. محتوای اصلی این مذاکرات، مهار دشمنان مشترک - ایران و متحدانش - بود. درحالی‌که واشنگتن می‌تواند، روی وفاداری اسرائیل حساب کند، وضعیت با شرکای عرب مبهم است. رهبران سیاسی کشورها عربی در حال از دست دادن اعتماد خود به آمریکا هستند، زیرا آمریکا برای دادن امتیاز به ایران آمادگی دارد. ایالات متحده دولت سابق افغانستان را به راحتی رها کرده و از متحدان کرد خود در برابر حملات ترکیه علیه سوریه حمایت نکرده است. با این شرایط به نظر می‌رسد بدین حفظ نفوذ آمریکا در منطقه تضمین شده نیست. در حال حاضر، بدون روسیه، حل مسئله جدی در زمینه امنیت منطقه‌ای غیرممکن به نظر می‌رسد. سیاستمداران روسی از پایان قرن نوزدهم به بعد آسیای مرکزی را پاشنه آشیل خود دانسته‌اند؛ اکنون نیز از دگرگونی ژئوپلیتیک آسیای مرکزی نگرانند و به دنبال رفع تهدیدهای امنیتی از آن هستند. در رویکرد سیاست خارجی اوراسیاگرایان روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز برای منافع روسیه حیاتی است. سیاست‌های روسیه در آسیای مرکزی از اواخر دوران ریاست جمهوری بوریس یتسین براساس دیدگاه اوراسیاگرایی تداوم پیدا یافته است. در ادامه این روند، پوتین نیز سیاست خارجی و امنیتی روسیه را در مقابل آسیای مرکزی با اقتدار بیشتر

و به صورت شفاف‌تری دنبال می‌کند. روسیه همواره در جهت کسب برتری منطقه‌ای در اوراسیا تلاش می‌کند (عطایی و شیبانی، ۱۳۹۰: ۱۴۰). با توجه به راهبرد عمل‌گرایی که جمهوری اسلامی ایران در برخورد با مسائل منطقه در پیش گرفته، زمینه برای همکاری راهبردی دو کشور در آسیای مرکزی به وجود آمده است. یکی از حوزه‌هایی که این دو کشور با یکدیگر همکاری جدی کردند، بحران در تاجیکستان بود (کرمی، ۱۳۸۸: ۱۵۹-۱۵۸). افغانستان را می‌توان حوزه‌های دیگر برای آزمون روابط دو کشور دانست (جعفری و ذوالفقاری، ۱۳۸۲: ۲۶)؛ چراکه قدرت‌یابی گروه طالبان در افغانستان برای روسیه و ایران از عوامل مؤثر بر توسعه همکاری‌های دفاعی - راهبردی دو کشور است. (امیری، ۱۳۸۷: ۲۶۲). روسیه به‌منظور ایجاد نوعی توازن منطقه‌ای با قراردادادن ایران در کنار خود در مقابل نفوذ ایالات متحده و متحدانش در آسیای مرکزی، خزر، قفقاز و نیز استفاده از توان و نفوذ این کشور در جهت حل و فصل منازعات منطقه‌ای، ایران را یک متحد ارزشمند در واکنش به چالش‌های امنیتی منطقه‌ای و یک شریک در مخاطرات سیاسی و راهبردی می‌بیند (مجتهدزاده و رشیدی نژاد، ۱۳۹۰: ۲۴).

۳-۸ همکاری‌های ریلی میان دو کشور

هم ایران و هم روسیه به کریدور شمال- جنوب نیازمندند که البته نوع این نیاز متفاوت است. ایران به‌عنوان یک انتفاع اقتصادی و ارتقای جایگاه ژئوپلیتیکی خود به این کریدور نگاه می‌کند ولی نیاز روسیه به این کریدور یک نیاز حیاتی است به طوری که اگر شریان‌های حیاتی روسیه به سمت اروپا و همچنین به بقیه نقاط جهان مسدود شود، تنها راه تنفس روسیه برای دسترسی به بسیاری از مناطق جهان، ایران خواهد بود و روس‌ها از نظر راهبردی به کریدور شمال - جنوب نیاز بیشتری دارند. در نبود کریدور شمال- جنوب دسترسی روس‌ها به خیلی از نقاط بسته می‌شود و از این جهت برای روس‌ها مشکل جدی رخ می‌دهد (میرفخرایی، ۱۳۸۰: ۸۲). ما اگر بخواهیم به روسیه متصل شویم باید از سمت غرب دریای خزر وصل شویم، پیش‌بینی می‌شود اگر تعاملات ترانزیتی ایران، روسیه و اتحادیه کشورهای

مستقل هم‌سود که به آن‌ها کشورهای مستقل المنافع روسیه^۱ نیز گفته می‌شود که شامل اتحادیه‌ای متشکل از جمهوری‌های مستقل اتحاد جماهیر شوروی سابق است به سطح بالایی برسد، کریدور کشتیرانی دریای خزر و غرب دریای خزر جایگاه اول را خواهد داشت. غرب خزر اصلی‌ترین گزینه ایران و روسیه برای کریدور شمال - جنوب است. به این دلیل که اولاً غرب دریای خزر کشورهای واسط کمتری دارد و فقط آذربایجان در این بین قرار دارد، در حالی که در شرق دریای خزر هم ازبکستان و هم ترکمنستان را داریم در نتیجه هزینه ترانزیت ما در غرب دریای خزر کمتر از شرق خزر است، دوماً اینکه به لحاظ تمرکز جمعیت روسیه مسیر کریدور ترانزیتی غرب خزر کوتاه‌تر است و هزینه ترانزیت را کاهش می‌دهد و بازار ترانزیت ایران را قوت می‌بخشد؛ ضمن آنکه برای روس‌ها باصرفه‌تر است.

حال در غرب خزر، احداث راه‌آهن رشت - آستارا و مرز جلفا مطرح است. آنچه مورد توجه مسئولان ایران و روسیه است، راه‌آهن رشت - آستارا است. این مسیر، راه‌آهنی گران‌قیمت است زیرا هزینه تملک اراضی در آن مناطق بالا است، علاوه بر این عوارض زمین از نظر مکانیک خاک، هزینه اجرا را افزایش می‌دهد. البته در مقابل، منافعی که می‌تواند این خط برای ایران و روسیه داشته باشد، همه این هزینه‌ها را پوشش می‌دهد. نکته دیگری که درباره کریدور شمال - جنوب وجود دارد، خط منطقه جلفا است، باید یک پروژه دیپلماتیک مشترک برای بازگشایی راه‌آهن جلفا تعریف کنند.

۳-۹. حوزه صادرات

یکی از سیاست‌های اتخاذ شده پس از انقلاب اسلامی ایران، خط‌مشی اقتصادی مبتنی بر جایگزینی واردات و تأمین نیاز داخلی بوده است. از آنجاکه همواره بازار داخلی هدف

۱. Commonwealth of Independent States (C.I.S) شامل روسیه، جمهوری

آذربایجان، ارمنستان، تاجیکستان، ازبکستان، بلاروس، قزاقستان، قرقیزستان، قزاقستان، مولداوی و ترکمنستان به عنوان عضو همکار است.

اصلی تولید بوده، بنابراین هیچ‌گاه مقدار تولید و کیفیت کالاها را بر اساس بازارهای صادراتی طراحی نشده‌اند. روسیه دارای یک بازار اقتصادی بلوغ‌یافته است. ایران باینکه یک سابقه موفق در تجارت با کشورهای نظیر عراق و افغانستان دارد، نمی‌تواند با مدل این کشورها در روسیه فعالیت کند. بازارهای عراق و افغانستان، بازارهایی با ساختارهای ساده و قدیمی هستند؛ اما بازار روسیه دارای ساختاری توسعه‌یافته و پیچیده است. تجارت با روسیه به همین دلیل نیازمند حمایت سازمان‌یافته دولتی دارد و شرکت‌های دولتی و خصوصی، باید پیش‌قدم در ورود به بازار روسیه باشند (یزدانی، ۱۳۸۵: ۳۸). تا جای دیگر تجار را نیز در این بازار باز کنند. با داشتن استراتژی صادراتی برای بازار روسیه و ترسیم نقشه راه و برنامه‌ریزی مناسب می‌توان به افزایش سهم صادراتی در این بازار کمک کرد و با بهره‌گیری از ظرفیت‌های جدید در بستر یک برنامه‌ریزی صادراتی توسط بنگاه‌های حرفه‌ای می‌توان کالاهایی مانند انواع سنگ‌های تزئینی، محصولات معدنی و شیمیایی و پتروشیمی و انواع پلمیرها و داروها از جمله داروهای نو ترکیب را به فهرست محصولات صادراتی ایران افزود. نبود آمار دقیق از میزان و ظرفیت تولید محصولات کشاورزی ایران و استان‌های آن، باعث شده است که جمهوری اسلامی ایران نتواند صادرات کشور را مدیریت کند (احمدی پور، ۱۳۷۶: ۱۲).

۳-۱۰. اثرات عملیات ویژه دفاعی نظامی روسیه در اوکراین بر روابط روسیه و ایران

از خطرناک‌ترین نتایج مناقشه در اوکراین، حضور «جنگجویان خارجی» در میدان جنگ است. هزاران نفر از شهروندان اروپایی و برخی شهروندان دیگر کشورها برای مبارزه با نیروهای روسی به اوکراین سرازیر شده‌اند. صدور جنگجویان خارجی به جنگ اوکراین موجب تشدید اختلافات و گسترش افراط‌گرایی در اوکراین خواهد شد و در آینده با بازگشت جنگجویان، این رویارویی دوباره به خاورمیانه انتقال خواهد یافت. نیروهای جبهه مقاومت در کنار نیروهای می‌تواند روسی می‌تواند عاملی برای مبارزه با افراط‌گرایی و شکل‌گیری جنگ‌های فرقه‌ای باشد (Milani, 2022: 33). روسیه فناوری ساخت پهپاد را از

رژیم صهیونیستی اخذ کرده است (یزدانی، ۱۳۸۵: ۳۸). به علاوه، در زنجیره تأمین قطعات پهپادهای ساخت خود، به شدت نیازمند قطعات وارداتی است و به نظر می‌آید تحریم‌های اعمال شده علیه روسیه، روند تأمین قطعات برای این پهپادها را به شدت دچار مشکل کرده و بعید است روسیه بتواند با تعداد بالا پهپاد تولید کند. از ابتدای عملیات ویژه دفاعی روسیه در اوکراین، روسیه از چین خواسته بود تا در مورد برخی اقلام دفاعی از جمله پهپادها به مسکو کمک کند؛ اما به نظر می‌رسد که شرکت‌های چینی از بیم تحریم آمریکا و اروپا از همکاری با روسیه خودداری کرده‌اند و دولت چین هم تمایلی به شرکت دادن تسلیحات چینی در جنگ اوکراین ندارد. نزدیک‌ترین جغرافیایی که به طور مستقیم بیشترین آسیب را از این جنگ متحمل خواهد شد اروپاست؛ بنابراین انتظار می‌رود رفت‌سکان مدیریت بحران را اروپا بر عهده بگیرد اما در کمال ناباوری اروپا تحت فشار افکار عمومی ضد روسی در جنگ اخیر صرفاً دنباله‌رو سیاست آمریکا شده است و فعلاً فروش تسلیحات و تقویت بنیه نظامی دولت مستقر اوکراین را در دستور کار قرار داده و نسبت به باتلاق برای سرزمین اوکراین، بی‌تفاوت و به رفع ریشه‌ای تهدید امنیتی برای اروپا بی‌توجه است. تاکنون اما چین ترجیح داده به‌عنوان میانجی وارد عمل نشود و در کنار دغدغه‌های ژئوپلیتیک روسیه باقی بماند. ورود ایران به این بحران و تلاش برای برقراری صلح فارغ از شکست یا موفقیت، دستاوردهای شگرفی برای ایران به دنبال خواهد داشت در قالب چنین نقشی، افکار عمومی جهان، ایران جدید را متمایل به صلح جهانی و منطقه‌ای ارزیابی خواهند کرد غرب در پاسخ به حمله روسیه به اوکراین پاسخی تحریمی در پیش گرفته است و به نظر می‌رسد شدت تحریم‌های اقتصادی و سیاسی علیه روسیه به بالاترین حد ممکن افزایش یابد.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

جمهوری اسلامی ایران در شرایط پسابرجام، همچنان چیرگی نظام سلطه به رهبری آمریکا را یک تهدید علیه امنیت و منافع خود می‌بیند؛ از این رو به دنبال راهبردهای جدیدی

در سیاست خارجی برای حفظ بقای خود در عرصه بین‌المللی است و در شرایط خودیاری جدید، مساعی خود را در عرصه داخلی بر افزایش توانایی‌های اقتصادی و نظامی قرار داده و در عرصه خارجی نیز به دنبال تقویت ائتلاف راهبردی با قدرت‌های رقیب آمریکا با هدف تضعیف اتحادها و ائتلاف‌ها علیه خود است. از این رو روسیه مورد توجه دستگاه دیپلماسی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است. توجه به گسترش مناسبات تجاری و سیاسی راهبردی با روسیه، همواره مد نظر تمامی دولت‌های حاکم در جمهوری اسلامی بوده تا از این راه بستر برای ایجاد همگرایی راهبردی با این کشور فراهم شود. تجربه مناسبات دو کشور همواره تحقق چنین انگاره‌های را با بیم و امید مواجه ساخته است. از آن جهت که لازمه دستیابی به همگرایی راهبردی، داشتن منافع مشترک و تعریفی واحد از منافع ملی در بلندمدت میان بازیگران است؛ صرف اتکای به منافع نسبی مشترک با روسیه نمی‌تواند زمینه‌ساز تحقق همگرایی راهبردی باشد، زیرا امکان تصادم منافع نسبی و ایجاد تعارض بین بازیگران در سیاست بین‌الملل همواره وجود دارد. مدیریت روابط ایران و روسیه فراتر از رابطه دوجانبه تهران - مسکو، یک مسئله بین‌المللی است و باید با دقت در ساختار سیستم بین‌المللی اداره شود. با این وصف، به‌رغم سیاست اوراسیاگرایی و حفظ استیلای سنتی روسیه در آسیای مرکزی و همکاری میان روسیه و ایران در عرصه نفت و گاز و نیز مسیرهای انتقال انرژی وجود دارد. سیاست روسیه در راستای دستیابی به بازارهای هدف در آسیا از قبیل هند و پاکستان با بهره‌برداری از مجاورت جغرافیایی ایران با این بازارها، امکان همکاری راهبردی در این عرصه را میسر می‌سازد. این در حالی است که در جهت مقابله با تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران و روسیه، جمهوری اسلامی ایران به مهم‌ترین بازیگر منطقه‌ای در کنار قدرت روسیه تبدیل می‌شود. همچنین با توجه به افزایش نقش ایران در میانجیگری و حل و فصل مناقشه‌های آسیای مرکزی و قفقاز، ایران به همکاری راهبردی ایران با روسیه نیازمند است و این فرصت می‌تواند نویدبخش ایران در راستای تعمیق مناسبات راهبردی و حرکت به سوی همگرایی بیشتر تلقی شود، بنابراین راهکارهای ذیل پیشنهاد می‌گردد:

نخست؛ ایجاد پایگاه‌های نظامی مشترک با روسیه در خلیج فارس و سایر نقاط خاورمیانه به صورت دو یا چندجانبه؛

دوم؛ توجه به خرید سلاح‌های جدید در قراردادهای تسلیحاتی بین جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه؛

سوم؛ انعقاد قراردادهای تجهیز آمادی و آموزشی پایگاه‌های هوایی کشور برای بالگردها و جنگنده‌هایی که در برنامه خرید از روسیه قرار دارند؛

چهارم؛ نوسازی و تقویت جایگاه‌های سوخت کشور با استفاده از ظرفیت شرکت روسی لوک اوایل؛

پنجم و در نهایت؛ اجرای نقشه همکاری گازی سال ۱۳۹۷ شرکت روسی گازپروم با شرکت نفت ایران.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- باقری دولت‌آبادی، علی، (۱۳۹۳)، رویکردی نظری به علت توسعه روابط ایران و روسیه از زمان فروپاشی اتحاد شوروی تاکنون، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره هفتم، بهار و تابستان، شماره ۱.
- بالاژاده، زهرا و غیبی، فهیمه، (۱۳۹۰)، مقایسه تحلیلی روابط ایران و روسیه در دوران آقایان خاتمی و احمدی‌نژاد فصلنامه علمی پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، دوره ۴، تابستان، شماره ۱۵.
- بخشایش اردستانی، احمد و محمدی نیگجه، علیرضا، (۱۳۸۸)، روابط خارجی ایران در نظام بین‌الملل، چاپ اول، تهران: پلیکان.
- جعفری، علی‌اکبر و تقی‌نژاد، روح‌الله، (۱۳۹۱)، بایسته‌های روابط آینده ایران و روسیه: از الزامات «انرژی محور» تا اقتضائات فناوری پایه فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، زمستان، شماره ۸۰.
- جعفری، علی‌اکبر و ذوالفقاری، وحید، (۱۳۹۲)، روابط ایران و روسیه، همگرایی و واگرایی؟ فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، بهار و تابستان، دوره ۶، شماره ۱۲.
- حافظ‌نیا، محمدرضا و کاوندی کاتب، ابوالفضل، (۱۳۸۹)، روابط ایران و کشورهای عربی پس از حمله امریکا به عراق فصلنامه مطالعات خاورمیانه، شماره ۶۲.
- داداندیش، پروین، (۱۳۸۶)، گفتمان ژئوپلیتیک در آسیای مرکزی: عرصه‌های تعامل ایران و روسیه فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره سوم، بهار، شماره ۱.
- رضازاده، سخاوت، (۱۳۸۴)، ملاحظات مشترک جمهوری اسلامی ایران و روسیه پس از شکل‌گیری محور استراتژیک ترکیه و اسرائیل، مجلس و پژوهش، دوره ۱۲، تابستان، شماره ۴۸.
- صفری، مهدی، (۱۳۸۴)، ساختار و تحولات سیاسی در فدراسیون روسیه و روابط با جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، تهران: وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- شوری، محمود (۱۳۹۴)، «ایران، روسیه و آینده مسئله سوریه» روابط خارجی، شماره ۲۸.
- صادقی، سید شمس‌الدین و مرادی، سمیرا (۱۳۹۶)، «تحلیل ائتلاف ایران و روسیه در پرتو بحران سوریه» مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۰، شماره ۱.
- عسگریان، عباسقلی و تجری، سعید (۱۳۹۶)، «تأثیر بحران سوریه بر روابط روسیه و ترکیه در منطقه قفقاز» آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۹۷.
- ابوالحسن شیرازی، حبیب‌الله (۱۳۹۵)، «مطالعه تطبیقی سیاست خارجی روسیه در دوران پوتین و مدودف» پژوهشنامه روابط بین‌الملل، دوره ۹، شماره ۳۳.

- عطایی، فرهاد و شیبانی، اعظم، (۱۳۹۰)، زمینه‌های همکاری و رقابت ایران و روسیه در آسیای مرکزی در چارچوب ژئوپلیتیک مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۴، بهار و تابستان، شماره ۸.
- کرمی، جهانگیر، (۱۳۸۸)، روابط جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه (عصرنویین همکاری‌ها)، چاپ اول، تهران: وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- کرمی، جهانگیر، (۱۳۸۹)، «ایران و روسیه: متحد شرقی یا تهدید جنوبی؟ فصلنامه روابط خارجی، دوره ۲، پاییز، شماره ۳.
- مامدوا، نینا، (۱۳۸۸)، «مناسبات ایران و روسیه در سال ۲۰۰۸، دوماهنامه تحولات روسیه، آسیای مرکزی و قفقاز، خرداد و تیر، شماره ۲۳.
- مجتهدزاده، پیروز و رشیدی نژاد، احمد، (۱۳۹۰)، تحلیل ژئوپلیتیکی سیاست خارجی روسیه در رابطه با برنامه اتمی ایران (۲۰۰۸ - ۲۰۰۰) «فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۷، تابستان، شماره ۲.
- مشیرزاده، حمیرا، (۱۳۸۹)، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، چاپ پنجم، تهران: سمت.

ب. منابع انگلیسی

- Energy Information Administration, (EIA), (2016), "Country Analysis Briefs", Retrieved From: [http:// www.eia.doe.gov](http://www.eia.doe.gov).
- Gehring, Thomas, (1996), "Integrating Integration Theory: Neofunctionalism and International Regimes", Global Society, Vol. 10, No. 3. - Haas, ErnstB, (1975), "The Obsolescence of Regional Integration Theory Berkeley: University of California", Institute of International Studies, Research Series, No. 25.
- Khajehpour, Bijan, (2012), "The Role of Economic & Energy Relations with Turkey and Russis in Iran's National Strategy", Center for Strategic & International Studies, Ankara. March 29.PP.1-23. Retrieved from: <http://csis.org>.
- Milani, Abbas, (2007), "Russia and Iran: An Anti Western Alliance?«, Current History. October. pp. 328-332. Available at:< <http://web.stanford.edu>.
- Mitrany, David, (1975), The Functional Theory of Politics, London: Martin Robertson & Company.
- Naumkin, Vitali, (1998), "The Russian-Iranian Relations: Present Status and Prospects for the Future", Journal of International Affairs, march - May. Vol. 3. No.1.
- Plano, Jack. Roy, Olton, (1982), The International Relation Dictionary, Western Michigan University Press.
- Popoviciu, Adrian-Claudiu, (2010), "David Mitrany and Functionalism, The Beginnings of Functionalism", Revista Româna de Geografie Politica, Vol. XII, No.1, May.
- Sanaie, Mehdi, (2007), "Problems and Prospects of Iranian-Russian Relations", Russia in global Affairs, Vol. 5. No. 3. July-September.
- Shokri, Omid, (2013), "Iran – Russia Relations under Ahmadinejad Era", International Affairs and Global Strategy, Vol.7.

ج. وبسایت‌ها

- بیانات دیدار رئیس‌جمهوری روسیه با رهبر انقلاب ۱۴۰۱/۴/۲۸، مستخرج از:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=50657>
- بیانات در دیدار رئیس‌جمهور روسیه با رهبر انقلاب ۱۳۹۶/۸/۱۰، مستخرج از:
<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=38052>